

چالش‌های فرار مغزها

کتاب صدیقه صائمیان*

مقدمه:

پدیده مهاجرت نخبگان یکی از چالش‌های همیشگی کشورهای در حال توسعه و روبه رشد می باشد. این پدیده در ایران سابقه بسیار طولانی دارد و اساساً به پنج بخش زمانی تقسیم می شوند. آمارهای رسمی و غیر رسمی در مورد رقم واقعی مهاجران نخبه بسیار تکان دهنده می باشد. این آمار زمانی بیشتر آزار دهنده می شوند که با موجودیهای نخبگان در داخل کشور مقایسه می شوند و یا حتی با نخبگان کشوری که این افراد به آنجا مهاجرت کردند مورد سنجش قرار می گیرد. تعداد بسیاری از نخبگان با توشه های علم و دانش و تخصص خود بار سفر بسته اند و در کشورهای پیشرفته به مقام و منزلت مورد انتظار خود دست یافته اند. و گروهی از آنان از طرق مختلف توسط سازمانهای پیشرو خارج از کشور شناسائی شدند و مسیر مهاجرت آنان تسهیل گردید که از جمله دانشجویان برجسته و دانش آموزان برجسته المپیادها را می توان نام برد. در هر حال چنانچه نتوان محیط مناسب این افراد را در سازمانها و مکانهای تحقیق و پژوهشی فراهم آورد همچنان باید شاهد خروج نخبگان از کشور باشیم و هر از چند گاه آهی بکشیم که آنان را از دست داده ایم، بدون آنکه منابع و امکانات لازم را برای رشد و شکوفائی اندیشه آنان ایجاد نمائیم.

علل مهاجرت نخبگان:

به دلایل مهاجرت هیچ گاه بطور ریشه ای و به عنوان یک موضوع جدی پرداخته نشده است به همین دلیل بحث و بررسی و تجزیه و تحلیل ابعاد آن بیشتر جنبه کاوشهای فردی داشته است. در حالیکه برای شناخت علل چنین پدیده ای باید گروهی متخصص و اندیشمند با امکانات و منابع بتوانند چالشهای این پدیده را شناسائی و در جهت حل ناهمواریهای موجود راه حل های مناسب ارائه نمایند تا موج عظیم مهاجرت بتدریج فروکش نماید و بتوان از خروج سرمایه هائی که با منابع مالی ضعیف ترین افراد جامعه تخصص و تجربه لازم را کسب نموده اند جلوگیری کرد.

برای پدیده مهاجرت، دلایل فردی و اجتماعی بسیاری را می توان برشمرد. آنچه که مسلم است دلایل فردی به تعداد افراد مهاجر در تمامی کشورها می تواند تغییر کند ولی زمینه های اجتماعی، اقتصادی و عدم وجود ساختارهای مناسب سازمانی می تواند به شدت دلایل اجتماعی برای خروج نخبگان بیفزاید. بطور کلی مجموعه علل زیر می تواند در خروج نخبگان نقش اساسی و بنیادی داشته باشد:

۱- عدم ساختار مناسب آموزشی و پژوهشی
متأسفانه هنوز در کشور ما برای امر پژوهش و تحقیق بودجه لازم و کافی در نظر گرفته نشده است و به همین دلیل فضای مناسب برای

جهان رتبه نخست را دارد به نحوی که سالیانه ۱۵۰ تا ۱۸۰ هزار تحصیلکرده از ایران خارج می شوند. این صندوق همچنین در سال ۱۹۹۰ ایرانی‌های مقیم آمریکا را

موج اول مهاجرت	تا سال ۱۹۶۵ حدود ۵ هزار نفر در آمریکا بودند.
موج دوم مهاجرت	تا سال ۱۹۸۰ حدود ۱۲۰ هزار نفر در آمریکا بودند که ۵۰ هزار نفر آنها دانشجو بودند.
موج سوم مهاجرت	بین سالهای ۱۹۷۸ به بعد که اکثر آواستنگی به رژیم پهلوی داشتند و با ترس از نحت تطیب بودن داشتند.
موج چهارم مهاجرت	بعثت جنگ تحمیلی و پس از آن برای کسب نوبت‌های علمی و مالی مهاجرت کردند.
موج پنجم مهاجرت	بعد از دهه ۱۳۷۰ اکثر مهاجرین دارای تحصیلات عالی و سابقه تخصصی در الکترونیک، مخابرات، کامپیوتر (High Tech) بوده اند.

جدول ۱- موج مهاجرت در ایران

حدود ۱۵۰ هزار و ۹۰۶ نفر برآورد کرده که از این تعداد ۱۰۵ هزار و ۵۲۶ نفر تحصیلات بالاتر از فوق دیپلم و ۱۵ درصد تحصیلات عالی در مقطع دکتری داشته اند که بالاترین رقم را در مهاجرین کشورهای آسیایی به خود اختصاص داده است.

در آمار دیگری از این صندوق اشاره شده است که در سال ۱۳۷۸ بطور متوسط روزانه ۱۵ کارشناس ارشد و ۲ تا ۳ پزشک از کشور خارج شده اند که کلاً ۴۰ میلیارد از این بابت خسارت وارد شده است. این رقم حدود ۲ برابر صادرات نفتی و غیرنفتی سالانه کشور است.

براساس برآوردهای تخمینی، اکنون بیش از ۲/۵ میلیون نفر ایرانی در ۳۲ کشور خارج از ایران بسر می برند که تقریباً ۷۵ میلیون نفر آنان

ایرانیان مقیم آمریکا	بومی های آمریکائی
۵۶/۳ درصد صاحب مدارک علمی اند (حدود ۳ برابر آمریکائیا)	۴۰ درصد صاحب مدارک علمی اند.
۵/۲ درصد دارای مدرک دکتر هستند (۶ برابر آمریکائیا)	۰/۱۸ درصد دارای مدرک دکتر هستند.
۶/۱ درصد دارای فوق لیسانس هستند (۴ برابر آمریکائیا)	۰/۷ درصد دارای مدرک فوق لیسانس هستند.
۳۰/۱ درصد دارای لیسانس هستند (۲/۵ برابر آمریکائیا)	۱۳/۱ درصد دارای مدرک لیسانس هستند.
۰/۱۸ درصد ایرانیان متخصص هستند (۲/۸ برابر آمریکائیا)	۱/۷ درصد پزشک با وکیل هستند.
۱۲ درصد کارگرند.	۲۹ درصد کارگرند.

جدول ۲- مقایسه شهروندان آمریکائی با ایرانیان مقیم آمریکا

در آمریکای شمالی و نیم میلیون نفر در اروپا زندگی می کنند. در آمار دیگری که منتشر شده مقایسه ای میان وضعیت ایرانیان تحصیلکرده مقیم آمریکا و آمریکائیان انجام شده که در جدول ۲- نشان داده شده است.^۳

مقامات آمریکا بارها ابراز کرده اند که جامعه ایرانیان مقیم آمریکا از نظر درصد افراد با سطح تحصیلات عالی و ثروتمند در میان سایر جوامع خارجی مقیم آمریکا مقام اول را دارد. آمارجدول ۳ نشان دهنده وضعیت ایرانیان مقیم امریکا است.

در آمار دیگری وضعیت کلی مهاجران ایرانی در جدول نشان داده شده است. (جدول ۴)

کار آموزشی و پژوهشی وجود ندارد. اکثر محققان با کمبود منابع مالی و امکانات و تجهیزات مواجه هستند و نمی توانند پژوهشهای خود را تکمیل نمایند طبق آمار موجود ۶۰ تا ۷۰ درصد نخبگان در ایران یا بیکارند یا در پست های مناسب قرار ندارند.

۲- عدم پایداری شرایط اقتصادی و اجتماعی

نوسانات شدید اقتصادی و اجتماعی از یکسو و نابرابریهای موجود در این عرصه ها یکی از دلایل مهاجرت نخبگان می باشند. متأسفانه امکانات مالی مناسب از جمله حقوق و مزایای مطلوب برای این افراد در نظر گرفته نمی شود و ازسوی دیگر آنان از شان و منزلت اجتماعی مناسبی برخوردار نیستند. در حالیکه این گروه وقتی جذب کشورهای دیگر می شوند این دو عامل جزو اولین امتیازاتی خواهد بود که به آنان تعلق می گیرد و ضمناً در جایگاه مناسب علمی و پژوهشی که جزو اولین نیازهای این گروه می باشند قرار می گیرند.

۳- ساختار دولتی سازمانهای پژوهشی

اکثر مراکز تحقیقاتی و پژوهشی در ایران زیر نظر دولت قرار دارد و متأسفانه زمینه های جذب این گروه به خوبی مهیا نمی شود.

۴- نبود استراتژی مشخص پژوهشی

موضوع پژوهش در بسیاری از سازمانها هنوز بعنوان یک فعالیت لوکس تلقی می شود و بحث کاربردی شدن آن در امور صنعتی، بازرگانی، آموزشی و... در سطح موسسات دولتی و خصوصی به خوبی تبیین نشده و جایگاه مناسب خود را نیافته است. شاید یکی از دلایل عدم استراتژی پژوهش، فقدان بازار رقابتی باشد که سازمانها نیازی برای امر پژوهش و مطالعات نمی بینند. موضوعی که حائز اهمیت می باشد رابطه صنعت و دانشگاه است که در ایران علیرغم بحث های زیاد مسئولان متأسفانه این ارتباط هنوز بخوبی ایجاد نشده است. تقویت رابطه صنعت و دانشگاه می تواند زمینه های بسیار خوبی برای امر پژوهش و تحقیق ایجاد نماید و فضای مناسبی را برای نخبگان و پژوهندگان فراهم آورد تا بتوانند از دانش خود به خوبی بهره گیری نمایند.

آمار مهاجرت نخبگان:

پدیده مهاجرت در ایران به قبل از انقلاب برمی گردد. موج مهاجرت در ایران را می توان در پنج رده زمانی طبقه بندی کرد:^۴ (جدول ۱)

صندوق بین المللی پول آمار تکان دهنده ای را از مهاجرت ایرانیان اعلام داشته است. براساس این گزارش صندوق بین المللی پول، ایران از نظر مهاجرت در بین ۹۱ کشور در حال توسعه و توسعه نیافته

بنابر همین گزارش در سال ۸۱ جمعا یک هزار و ۲۶۶ دانشجوی مشغول به تحصیل در خارج از کشور وجود داشته که از میان این عده به ترتیب ۲۸/۱۳ درصد افراد در دانشگاههای انگلستان، ۱۲/۲ درصد در دانشگاههای کانادا و ۱۷/۵ درصد در فرانسه مشغول به تحصیل هستند.

طبق آمار اداره کل بورس و امور دانشجویان خارج در سال ۸۱ تعداد ۱۵۷ نفر از دانشجویان اعزامی به کشور مراجعت کردند و این در حالی است که بر اساس آمار سال ۷۷ و ۷۸ به طور متوسط ۱۷۵ نفر جهت ادامه تحصیل در دوره های دکتری کامل به خارج از کشور اعزام شده اند و انتظار می رود تا سال ۸۱ به همین تعداد به کشور مراجعت نموده باشند.

در این میان آمار خروج دانشجویان به کشورهای عربی نیز حائز اهمیت میباشد. بر اساس آخرین آمارها نزدیک به سه هزار دانشجوی ایرانی در مقاطع مختلف تحصیلی در دانشگاههای امارات تحصیل می کنند اگر متوسط هزینه سالیانه، هزینه اقامت و سایر هزینه های جنبی برای هر دانشجو ۲۰ هزار دلار در نظر گرفته شود سالیانه حدود ۶۰ میلیون دلار ارز صرفا برای ادامه تحصیل در امارات از کشور خارج می شود.

آمار روشن و دقیقی از ضررهای ناشی از فرار نخبگان در کشور وجود ندارد ولی آنچه که مسلم است دولت هزینه های بسیار هنگفتی را بابت خروج هر نفر از کشور می پردازد که در مجموع این هزینه ها رقمهای بسیار قابل توجهی خواهد بود. با نگرشی به فرآیند خروج افراد نخبه می توان محاسباتی را انجام داد و پذیرفت که چنانچه دولت بجای تقبل هزینه های خروج نخبگان، بخشی از هزینه ها را صرف جذب و بکارگیری نخبگان نماید نه تنها از خروج این افراد جلوگیری می شود بلکه زمینه های رشد و توسعه خلاقیت در جامعه نیز افزایش می یابد. البته در سال جاری، حدود ۲۸۷ میلیارد تومان به پژوهشگاه ها و پژوهشکده های وابسته به دستگاه های اجرایی به عنوان اعتبارات هزینه ای و سرمایه ای اختصاص پیدا می کند که بخش ارزشمندی از نظام علم و فن آوری کشور را تشکیل می دهند.

بررسی راهکارهای پیشنهادی

۱- ارتباطات موثر با نخبگان

یکی از راههای پیشنهادی تنظیم رابطه موثر و کارآمد با نخبگان می باشد به نحوی که در هر کجای دنیا که باشند بتوانند در مسیر رشد جامعه همکاری نمایند.

۲- جذب نخبگان

می توان با اصلاح ساختار سازمانهای پژوهشی و تحقیقاتی جذب نخبگان زمینه های توسعه و بکارگیری نیروی انسانی ماهر و متخصص را فراهم نمود.

۴۶ درصد - مدرک بالاتر از لیسانس
 ۴۳ درصد - موقعیت بالای حرفه ای و مدیریتی
 ۳۵ درصد - فعالیت تخصصی دارند
 ۴۸ درصد - دو شغله هستند
 ۹۲ درصد - خانه مسکونی
 ۸۴ درصد - تسلط کاملا به زبان انگلیسی
 ۱۸۰ نفر - در سازمان فضائی ناسا شاغل هستند
 ۳ نفر - ریاست سه دپارتمان دانشگاه MIT را دارند
 ۸۰۰ نفر - متخصص کامپیوتر در نیویورک
 ۵۰۰۰ نفر - پزشک در امریکا
 ۱۰۰۰ نفر - استاد دانشگاههای امریکا

جدول ۳- آمار ایرانیان مقیم امریکا

آمار دیگری از سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور حاکی است که خروج برگزیدگان المپیادها نیز در سالهای اخیر گسترش یافته

جمع کل مهاجران ایرانی	۳ میلیون نفر
ایرانیان مقیم امریکا	۱/۴ میلیون نفر
ایرانیان مقیم کانادا	۲۰۰ هزار نفر
ایرانیان مقیم انگلیس	۱۱۰ هزار نفر
ایرانیان مقیم آلمان	۱۰۰ هزار نفر
ایرانیان مقیم فرانسه	۱۰۰ هزار نفر
ایرانیان مقیم سوئد	۹۰ هزار نفر
ایرانیان مقیم استرالیا	۷۰ هزار نفر
ایرانیان مقیم ترکیه - اتریش و ایتالیا	۳۰ هزار نفر
ایرانیان مقیم بلژیک - اتریش و اسپانیا	۱۰ هزار نفر
بقیه در سایر کشورها	۵ هزار نفر

جدول ۱- پراکندگی جمعیت مهاجران ایرانی در خارج از کشور

است. طبق این آمار در سال ۱۳۸۰ جمعا ۹۰ نفر از ۱۲۵ نفر برگزیده المپیادهای دانش آموزی و دانشجویی به امریکا رفتند. ۸۰ درصد نفرات اول کنکور دانشگاهها و نفرات اول تا سوم المپیادهای ایرانی مهاجرت کردند. در ادامه آمار آمده است که ۱۵۰ هزار نفر جراح و مهندس ایرانی ساکن امریکا هستند. ۴۰ درصد از اینها لازم است توضیح داده شود که تفاوت مهاجرت و فرار مغزها در این نکته است که مهاجرت عمدتاً دو طرفه و در شرایط عادی انجام می شود در حالی که فرار مغزها خروج نخبگان به صورت یکطرفه انجام می گیرد. مطابق گزارش های ارایه شده از سوی اداره کل بورس و امور دانشجویان خارج، در سال ۸۱ تعداد ۳۳۶ نفر برای ادامه تحصیل در دانشگاههای خارجی اعزام شده اند که از این تعداد ۱۸۴ نفر مربی دانشگاه و بقیه افرادی بوده اند که از سوی کمیته بورس برای آنها احکام اعزام صادر شده است.

اخیرا نیز طرح هایی جهت حمایت از نخبگان طراحی شده است که شامل ۱۰۰ محور می باشد و مدت اجرای آن سه سال می باشد. این طرح ۳ مرحله اساسی دارد:

مرحله اول: شناسایی تعداد نخبگان

مرحله دوم: هدایت آنها به مدیریت و رهبری

مرحله سوم: هم سو نمودن آنها با طرحهای توسعه پایدار کشور
مراحل فوق از طریق شبکه های حمایتی و هدایتی رهبری می شود. همچنین طرحهای رفاهی از جمله بیمه رایگان نخبگان مطرح شده است. البته چنین طرح هایی انگیزه ها و نیازهای اساسی گروه نخبگان را فراهم نمی سازد ولی میتواند زمینه های حضور آنان را در کشور تسهیل نماید. برای تدام حضور افراد نخبه نیاز به ساختار مناسب اجرائی برای گسترش زمینه های پژوهش و مطالعات داریم تا از این طریق و با اختصاص ارقام قابل توجه تری به امر تحقیق و پژوهش بتوانیم از نیروی خلاق و کارآمد این افراد در توسعه کشور بهره مند شویم. ■

منابع:

- ۱- دکتر محمد حسین مشرف جوادی فرامرغزا- مجله تدبیر شماره ۱۳۲ اردیبهشت ۸۲
- ۲- روزنامه همشهری - شنبه اول اردیبهشت ۱۳۸۲
- ۳- روزنامه همشهری - دوشنبه ۱۹ خرداد ۱۳۸۲
- ۴- روزنامه نوروز - ۲۵ تیر ۱۳۸۱
- ۵- شهرام یزدانی - هفته نامه برنامه - انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور ۱۳۸۲

6- www.bmn.ir.

7- http://azhamehrang.blogfa.com

* مدرس دانشگاه آزاد- تهران مرکزی

مدیر آموزش انجمن مدیریت ایران

۳- اصلاح سیستم آموزشی

در اینجا لازم است ضرورت اصلاح سیستم آموزش و پژوهش کشور مورد تعمق قرار گیرد. با تدوین برنامه های همه جانبه در جهت ایجاد محیط های فعال و پویا برای دانش آموزان و دانشگاهیان می توان زمینه های رشد و خلاقیت های فراگیران را فراهم نمود.

۴- راه بازگشتی

کشور کره جنوبی با بکارگیری راه حل (راه بازگشتی) توانست تعداد زیادی از نخبگان خود را که از کشور خارج شده بودند به کشور برگرداند. مهمترین ویژه گی این راه حل آن است که شرایط مادی به گونه ای فراهم شود که نخبگان بتوانند از معادل مزایای مادی که در دیگر کشورها استفاده می کنند بهره مند شوند.

۵- جذب پیشگیرانه

راه حل کارآمد دیگری که مطرح می باشد جذب پیشگیرانه می باشد. هدف از این راه حل درگیر نمودن نخبگان در مقوله توسعه و خارج کردن آنها از وضعیتی است که خود را توسعه نیافته تصور نکنند.

۶- جذب در هر محل و هر مکان

یکی از راههایی که برخی از کشورها جهت بکارگیری نخبگان خود در پیش گرفته اند این است که معتقدند محل و مکان فیزیکی نخبگان اهمیت ندارد مهم آنست که آنان وقت خود را برای پیشبرد فعالیتهای توسعه و تکنولوژی به مقولات مورد نظر کشور خود اختصاص دهند. بدین ترتیب با صرف هزینه های کمتر می توان از تخصص دانش مهارت و توان آنان در هر کجای دنیا بهره گیری نمود.

مجله مدیریت

نمایندگی فعال می پذیرد

مجله مدیریت برای شهرستانها از طریق اعضا
و یا شرکتهای معتبر نمایندگی فعال می پذیرد.
علاقمندان جهت کسب اطلاعات بیشتر

با شماره تلفن ۸۸۸۲۷۸۷۸ و یا ۸۸۸۲۴۸۸۶ تماس حاصل نمایند.